

ACC. N:R. M. 15767: 1-8.

Landskap: ..... Värmland ..... Upptecknat av: ..... B. Olof Bondeson .....
Härad: Färnebo. Adress: ..... Lesjöfors .....
Socken: Rämnen, Gåsborn, Nordmark. Berättat av: ..... Flera personer .....
Uppteckningsår: 1962. Född år 1884 i Gullabo.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

SÄGNER OCH FOLKTRO OM MÅNEN.

S. 1-8.

LUF 118.

36/3-62

Sägner och folktro om månen.

LUF 118.

Den första synliga månskäran vid nytändning kallas här i Fil-
lipstads Bergslag tungel eller tongel. Best. form tonglet.

Sedan långt tillbaka i tiden hade man efter gjorda iaktta-
gelser av månens faser sökt att förutsäga den närmaste tidens
vind- och väderleksförhållanden. Flera av gångna tiders väder-
leksprofeter här i trakten var ganska säkra spåmän, då det
gällde att tala om hur väderleken skulle bli under de närmas-
te dagarna framåt.

En här i trakten allmänt känd och omtalad väderleksspåman
var Jan Hultgren i Fallhöjden. Han dog vid 92 årsålder 19~~44~~
eller däromkring och hade som läromästare haft sin far kal-
lad Läggen, eftersom han var kunnig läggare av halmtak på la-
gårdar och anlitades därtill av traktens folk vid behov.

Hans förutsägelser av väderleken under de närmaste dagarna
var grundade på iakttagelser och rön under en lång tid och
delgav dem åt sin son Jan, som ytterligare förkovrade sig i
förmågan att tyda väder och vind och dess inverkan på väder-
leken under den närmaste tiden.

Det var av stor betydelse för den jordbrukande befolkning-
en att veta när sådd och sättning helst borde ske, för att

Luf. 118 till
fr. Varnslaf

resultatet skulle bli det bästa möjliga. Man lade särskilt stor vikt vid det första vintertunglets utseende, ty efter detta bedömdes den lämpligaste tiden för vårarbetet vid jordbruket.

Augustimånen var betydelsefull för den som gick i giftastankar. Månskenet under augusti hade en viss inbjudning till svärmeri och denna månad har därför här alltid betytt mera än de andra månaderna, då det gällde giftermål. Under den månaden kunde man bedöma hur skörden skulle bli, och om den slog väl ut var det tid att tänka på giftermål framåt friveckan. Det var särskilt potatisen det i första hand var fråga om jämte krösen (lingon).

Vad som var orsaken till månförmörkelse var inte så allmänt känt bland folket i allmänhet, och man funderade inte så noga över anledningen härtill, man endast konstaterade att så var förhållandet, och därmed var man nöjd.

Olycksdagar. Somliga dagar var ansedda som olycksdagar, och då en sådan dag var överstånden utan att någon olycka eller olyckstillbud skett, var man synnerligen väl tillfreds. För att få reda på vilka dagar som var olycksdagar hade man att studera almanackan, där somliga dagar var utmärkta med tecknet för månens upp- och nedgång i djurkretsen. Tecknet liknade en hyska och de dagar, som var utmärkta med detta teckan, kallades hyskdagar och betraktades som olycksdagar. Under en hyskdag skulle

se sid. 8

man alltid vara försiktig med allt vad man företog sig. Man gav sig således inte gärna ut på en resa eller företog sig något, som kunde avvika från ens dagliga göromål. Många personer kunde även berätta om olyckor och obehagliga händelser, som inträffat just på en s.k. hyskdag.

Då de astronomiska tecknen togs bort ur almanackan försann tron på olycksdagarna. Hos en och annan levde dock tron på de gamla olycksdagarna kvar långt in i vara dagar. Det var då en och annan av de äldre, vilka i sin barndom hört berättelser där om och fortfarande inrättade sitt leverne därefter.

Vid fullmåne var det lättast att iakttaga de mörkare partier tierna i månen. Somliga personer såg då mera än andra av månens figurer. Det var en särskild förmåga hos dem. Så kunde en del se ett månlandskap liknande ett ansikte, och somliga såg en bild av en gubbe och en gumma som hämtade vatten i ett ämbar. Man lade därvid märke till att kvinnan hade hårknut i nacken.

De personer som ^{hade} denna förmåga att se på månen, var i allmänhet ^{sedda} "kloka" och förståndiga personer och till vilka man vände sig för att få råd och hjälp i brydsamma situationer. Medikamenter, som var tillverkade av någon klok gubbe eller gumma skulle belysas av månens sken och därefter vidare behandlas på ett hemlighetsfullt vis för att ha åsyftad verkan.

En person som var allmänt känd här i trakten för sin kunnighet att tillreda en läkande salva var Jørnberg i Bratthöjden i Gåsborns socken. Han hade lärt sig att tillreda en sorts salva kallad "vredsmörja" eller "vresmörja, som var ett utmärkt läkemedel mot värk i muskler och leder. Den användes att stryka på en led, knä e. d. som hoppat ur ledkapseln. Hur han tillagade smörjan berättade han aldrig för någon, varför han "tog konsten med sig i graven", som man sade.

För att vresmörjan skall få de rätta egenskaperna skulle den månbelysas vid klart månsken, varefter märkliga signier och handlingar utfördes. Så lätt kände man till det hela, men någon ingående kännedom om det slutgiltiga tillredningen kunde ingen lista ut.

En annan mycket kunnig och allmänt erkänd person och undergörerska var Yxtjärns-Lovisa, kallad Yxtjärns-käringen av folket. Hon bodde i en stuga i närheten av Yxtjärn i norra delen av Gåsborns socken. Hon kunde tillreda medicier och helande salvor mot krämpor av skilda slag och besöktes av personer från närmare och fjärrare platser. Hon kunde även om-tala vem tjuven var, då någon stöld blivit begången och hon kunde även tala om vem som gjort något illdåd. Den som kom för att rådfråga henne skulle ha en flaska brännvin med sig, vilket hon använde i sina signier. Hon förtärde det inte för att ernå

ett visst tillstånd av berusning, utan helt och hållet för att det måste finnas med bland övriga ingredienser, som var nödvändiga för att lyckas komma i det åsyftade stadiet av ett slags seans. Det var enligt vad personer hade att säga om henne, då de återkom efter rådfrågningen. Karl Gustavsson i Sjöstad nära Lesjöfors hade en sommar blivit av med ko i skogen och kunde inte få tag i den trots ivrigt sökande. Han gick då till Yxtjärn för att fråga Lovisa om kons försvinnande. Han hade liksom andra en flaska brännvin med sig. Lovisa lagade då till en slags blandning och i den framträdde efter en stund en bild i vilken Karl Gustavsson kände igen en viss person i närheten. Något åtal kunde inte ske på så lösa grunder, fast man var ganska säker på vem den misstänkte var.

Den gängse tron bland folket var, att somliga personer var trollkunniga och kunde bota sjuka och även ställa otyg på folk och djur, varför man hade stor respekt för dem. Så var Johannes Larsson i Sandsjön både känd och fruktad som trollkarl. Han dog någon gång efter 1910 och hade även meddelat sin kunskap och förmåga åt sin dotter Anna Greta, som bodde i Lesjöfors under 1940-talet. Hon var då gammal, ogift och i hög grad excentrisk. Liksom sin far var hon känd som kunnig i ockulta handlingar, varför folk i vanliga fall undvek henne.

Det var en allmän tro bland folket här omkring, att månen kunde ha en viss inverkan på en persons anletsdrag. Det hände, att personer hade fått ansiktet snedvridet på ett eller annat sätt antagligen förorsakat av nervslag. Munnen hade dragits på sned eller någon annan förändring i ens fysiologi skett och förändrat utseendet. Den allmänna förklaringen härtill var den, att personen ifråga hade av oförsiktighet lagt sig under bar himmel vid månsken och insomnat. Under tiden - det var klart månsken - hade månen genom sin dragningskraft på den stillaliggande personen dragit munnen på sned. Det var en förklaring, som man allmänt gillade och höll för sannolik. För att undgå en olycka av detta slag var det därför rådligt att inte såva under bar himmel vid månsken. I vaket tillstånd hann månens dragningskraft ha någon sådan inverkan, då man aldrig var absolut stilla så lång tid, som fordrades för en sådan verkan. -

Om en ko kalvade under nyet blev kalven särdeles bra och den som ville ha en påläggskalv var alltid mån om att få en, som var kalvad under nyet. Kalvade kon under nedan, slaktades kalven efter någon vecka. Att "lägga på" en kalv som kalvats under nedan kunde inte falla en erfaren djuruppfödare in.

Det var särskilt finnbefolkningen och deras ättlingar in i sena tid, som fortfarande höll fast vid gamla fördomar.

ACC. N:R M. 15767:7.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

ny, saknas

7

Mannen till vänster är torparen Jan Peter Jansson, Mannickhöjden, Nordmarks socken. Dog under 1940-talet i en ålder av omkr. 80 år. Till höger om honom torparen Jan Jansson Hultgren, torpare under Lesjöfors A/B. brukade torpet Bäckén, öster om Lesjöfors. Under sin torpartid i Bäckén dog 14 st. kreatur för honom. Det var nötdjur, både större och mindre. Under 1930-talet köpte han torpet Fallhöjden av Lesjöfors B/L. Han dog vid 92 års ålder och hade inte lidit av någon sjukdom sen sin tidiga mannaålder, då han besökte d:r Westerlund i Enköping. Sitt möte med d:r W. frågade denne: "Va är de med dej?" Varefter han slog honom på magen, då han fick veta hans sjukdom, som yttrade sig som stränguri. "Du ska få medicin, så du blir bra".

Lesjöfors sockens torpare 1870

Det i äldre almanackor användastecknet för månensåppes och nedstigande liknade en hyska. och de därmed utmärkta dagarna var hyskdagar, olycksdagar under året.

Bild 1.

Såväl bild 1 som 2 var ansedda som olyckstecken och man undvek sorgfälligt att företa någon resa under de dagarna.

Dagar med tecknet nr. 2 slutade vanligen illa för den som reste ut.

Bild 1 visar dagar, som i början av dagen förde olycka med sig. Man hade alltid stor respekt för alla hyskdagar under året.

Bild 2.

Övriga tecken i almanackan hade sin givna förklaring varför de i allmänhet inte fästes större vikt vid.

M. 15767: 8.
FOLKLIVSARKIVET
Institutionen för folklivsforskning
vid Lunds universitet